



HANDBOEK diakenen



Derk Jan Poel
Hayo Wijma

Handboek diakenen

HANDBOEK diakenen

Derk Jan Poel en Hayo Wijma (redactie)

Met medewerking van:

Co Beukema

Willemijn Döpp-van Berkum

Carla Dik-Faber

Karel Jungheim

Harmen Niemeijer

Christien de Ruyter



Buijten & Schipperheijn *Motief*
Amsterdam



KerkPunt

kom verder in kerk-zijn



Werken in de kerk

Werken in de kerk is een reeks praktische handboeken voor kerkwerkers. In elk deel geven experts adviezen vanuit hun eigen ervaring. Daardoor zijn de handboeken breed toegankelijk en direct toepasbaar voor elke vrijwilliger en professional in de kerk.

Dit is een complete herziening van het *Handboek voor diakenen*.

Verschenen zijn:

- Handboek jeugdwerkers
- Handboek ouderlingen en oudsten

In voorbereiding zijn:

- Handboek kerkvergroeners
- Handboek preeklezers

Verkrijgbaar in de oude reeks zijn:

- Handboek voor kinderwerkers
- Handboek voor kinder- en jeugdpastoraat
- Handboek voor kringleiders
- Handboek voor catecheten
- Handboek voor kerkelijke coaches
- Handboek voor pastors
- Handboek voor kerkelijke communicatie

Colofon

ISBN 978-94-6369-294-6

© 2025 Buijten & Schipperheijn *Motief*
Amsterdam

Behoudens uitzonderingen krachtens de Auteurswet van 1912 mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers. Voor het maken van kopieën uit deze uitgave, ook voor zover toegestaan door de Auteurswet, zijn vergoedingen verschuldigd. Voor betaling van vergoedingen en voor toestemming voor het overnemen van gedeelten in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken wende men zich tot de uitgevers. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

Omslagontwerp en vormgeving: Theresia Koelewijn
Opmaak binnenwerk: Andries Mol

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding	9
DEEL 1. DIAKEN, WAAR JE STAAT EN HEEN WILT	11
1. Diaconaat: de praktijk	13
2. Diaconaat: Bijbels ideaal	20
3. Sociale gerechtigheid en zorg voor de schepping	30
4. Realistisch diaconaat	38
5. Diaconaat voor je buurt	47
DEEL 2. FUNCTIONEREN ALS DIAKEN(EN) IN DE GEMEENTE	55
6. Activiteiten van een diaken	57
7. Inwerken van nieuwe diakenen	66
8. Vitaal blijven als diaken	72
9. Leidinggeven aan diaconaat	81
10. Communiceren als diakenen	88
11. Diaconale gesprekken voeren	94
12. Gemeenteleden diaconaal activeren	106
13. Jongeren betrekken bij diaconaat	115
14. Collectes, giften en het maken van een begroting	122
DEEL 3. DIAKEN IN EEN WERKELIJKHEID VAN GEBROKENHEID	131
15. Diaken bij een keukentafelgesprek	133
16. Oog voor mantelzorgers	143
17. Hulp bij armoede en schulden	155
18. Hulp aan eenzamen	168
19. Hulp aan vreemdelingen	176
20. Hulp aan singles, gehuwden en mensen met relatieproblemen	187
21. Hulp aan mensen met een beperking	197

22. Hulp aan verslaafden	209
23. Hulp aan (ex-)gedetineerden	218
24. Hulp rond sterven, begraven en rouwen	226
 Over de auteurs	 233

Voorwoord

Om mij heen zie ik dat kerken het belang van diaconaat weer ontdekken. Dat heeft verschillende oorzaken. Het heeft enerzijds te maken met een bezinning op ons kerk-zijn in een samenleving waarin de kerk zijn dominante rol heeft verloren. Anderzijds is het ook het gevolg van maatschappelijke ontwikkelingen waarin allerlei grote sociale problemen van eenzaamheid, armoede en ongelijkheid zijn gegroeid. Denk aan vluchtelingen die onder ons verblijven of aan arbeidsmigranten die, als ze even niet nodig zijn, ontslagen worden en daarmee in één klap alles kunnen verliezen. De samenleving is verhard en de overheid kan of wil niet overal voor zorgen. Hele groepen mensen vallen tussen wal en schip. Als we in de kerk de ogen openhouden, dan kunnen we niet voorbijgaan aan de nood in de wereld waarin we leven. Tegelijk kunnen we als kerk niet alle problemen aan. Waar moet je beginnen als je net diaken geworden bent en vol enthousiasme aan de slag wilt? Of als gemeentelid die gewoon de ogen open heeft en ziet wat er in onze samenleving gebeurt?

Het is mooi dat er weer een nieuwe druk van het handboek voor de diaken nodig was. Het laat zien dat er behoefte is aan bezinning op het diaconaat. Zeker waar diaconaat de veilige grenzen van de kerk verlaat en actief is in de samenleving, ontstaan er allerlei lastige vragen. In dit handboek is veel nuttige informatie samengebracht over hoe je diaconie organiseert, hoe je de uitdaging aangaat om de hele kerk bij het diaconaat te betrekken en hoe je met allerlei lastige vraagstukken kunt omgaan.

Een kerk kan niet zonder diaconaat, want in het diaconaat gaat het om het zichtbaar maken van de liefde van Christus. De Bijbel is er duidelijk over dat geloof alleen een echt geloof is als het in praktijk wordt gebracht. In dit boek zijn mooie handvatten te vinden om in het diaconaat aan de slag te gaan. Mijn grote wens is dat

iedere diaken en elk gemeentelid dat zich diaconaal inzet dit niet ziet als een opgave, maar als iets vreugdevols. Natuurlijk gaat het er in het diaconaat om dat mensen geholpen worden. Maar dat is niet het belangrijkste. Diaconaat is allereerst een ontmoeting van mens tot mens. Voor mij zijn ontmoetingen in het diaconaat van grote waarde geweest en hebben mensen die ik daar ontmoet heb mij veel geleerd over God, over Christus en over mijzelf. Of ze nu vluchteling waren of prostituee of door een psychiatrische ziekte in de marge van de samenleving waren terechtgekomen, ik koester de ontmoetingen met deze mensen. Ik heb ervaren dat mensen in de marge grote wijsheid kunnen hebben over het leven en over God. We kunnen ons gemakkelijk vergissen door te denken dat wij als Christus er wel voor de ander zijn. In de bekende tekst van Matteüs 25 prijst Jezus de mensen die er voor Hem waren toen hij honger en dorst had, naakt was en een vreemdeling. En dan zegt Hij: 'Alles wat jullie gedaan hebben voor de een van de geringsten van mijn broeders of zusters, dat hebben jullie voor Mij gedaan.' Als wij proberen Jezus te zien in de dakloze, de ongedocumenteerde vluchteling of het slachtoffer van de toeslagenaffaire of in wie we ook maar in het diaconaat kunnen tegenkomen, dan zullen we Hem ook in de ander ontdekken.

Peter Strating,
Docent diaconaat aan de TU Utrecht
Oprichter van De Havenkerk in 2005
Pastor voor mensen in de prostitutie

Inleiding

In de brede en gure context die Peter Strating in zijn voorwoord beschrijft, verschijnt de derde druk van het *Handboek diakenen*. Tien jaar na het verschijnen van de eerste druk is vooral de tijd en de context veranderd. Onveranderd is onze intentie om geïnteresseerde gemeenteleden en beginnende of herintredende diakenen wegwijst te maken in de reikwijdte van diaconaat. Binnen en buiten al onze kerkelijke gemeenten. Om hen te inspireren en hen te voorzien van praktische handreikingen of achtergrondkennis die nodig is om mensen bij te staan in de wereld van zorg en welzijn.

Deze derde druk bestaat uit drie delen:

1. Het eerste deel bestaat uit hoofdstuk 1 tot en met 5. In gesprekken met diakenen en andere kerkelijke leiders hebben we de praktijk van diaconaat leren kennen. Vandaaruit steken we van wal: via Bijbelse idealen laten we zien hoe je keuzes kunt maken om je diaconaat realistisch en inspirerend te laten zijn, ook voor je buurt. Diaconaat gaat natuurlijk over barmhartigheid – maar dat aandacht voor sociale gerechtigheid of zorg voor de schepping ook een onderdeel van diaconaat kan zijn, is op de achtergrond geraakt. Daar is een heel hoofdstuk aan gewijd.
2. Het tweede deel bestaat uit hoofdstuk 6 tot en met 14. We schetsen het functioneren van zowel de diaconie als van diakenen in het midden van de gemeente: diaconale activiteiten, daarop ingewerkt worden, vitaal blijven, leidinggeven, communiceren en gesprekken voeren. Daartoe behoren financiële aspecten en jonge en oudere gemeenteleden activeren om Christus' liefde zichtbaar te maken. Ook het bijstaan van mensen in het hulpaanbod vanuit lokale en landelijke overheid rekenen we tot een diaconale taak.

3. Het derde deel bestaat uit hoofdstuk 15 tot en met 24. We laten daarin verschillende noden of diverse diaconale doelgroepen de revue passeren. Daarbij hebben we dankbaar gebruik kunnen maken van gastauteurs: de actualiteit ontwikkelt zich snel en we wilden graag up-to-date blijven. Hun namen vind je in de line-up op de titelpagina.

In het denken over diaconaat zijn van oudsher is Matteüs 25 en Lucas 10 belangrijk. In de eerste tekst vertelt Jezus hoe het zal zijn als de Mensenzoon komt en, omstraald door luister en in gezelschap van alle engelen, zal plaatsnemen op zijn glorierijke troon. Dán zal blijken dat het gedrag van zijn volgelingen in het hier en nu bepalend is voor wat er dan gebeurt – de kerkelijke traditie heeft daar haar ‘werken van barmhartigheid’ aan ontleend. Dan zal bepalend zijn voor wie wij naaste hebben willen zijn. De tweede tekst is de bekende gelijkenis van de barmhartige Samaritaan. Ook hier is het perspectief die van de eeuwigheid. Jezus’ verhaal is een reactie op de vraag van de wetsgeleerde: ‘Wat moet ik doen om deel te krijgen aan het eeuwige leven?’ En ook hier is het antwoord: naaste zijn voor je medemens in nood!

Omdat je het pas ziet als je het doorhebt, helpen we je in het derde deel van dit handboek aan inzichten en achtergrondkennis om als diaken nood te herkennen. Om op basis daarvan te bepalen voor wie jullie – als gemeente – naasten mogen zijn.

Een groot deel van Jezus’ onderwijs gaat over het koninkrijk van God, een prachtig perspectief. Niet alleen voor dan en daar, ook al voor hier en nu. Om in, door en vanuit al onze gemeentes voorproefjes te zijn van dat koninkrijk... Onze hoop en ons gebed is dat ook deze derde druk daaraan mag bijdragen.

Vlissingen/Zwolle
Januari 2025

Hayo Wijma en Derk Jan Poel,
Redactie

DEEL 1

Diaken, waar je staat en heen wilt

Je zult maar diaken zijn geworden, wow... gefeliciteerd!

We weten niet wat jouw eerste associaties zijn bij ‘diaconaat’. Veel mensen die wij – Derk Jan en Hayo – spreken of hebben gesproken, denken vaak aan ‘lopen met collectezakken’. Geld ophalen dus. Sinds corona gebeurt dit op steeds minder plekken, dus wat doen diakenen dan eigenlijk nog? In het eerste hoofdstuk ligt de focus op de praktijk van diaconaat. Het valt ons op dat ondanks alle ontwikkelingen in de samenleving, er nauwelijks een helder, laat staan inspirerend verhaal is over diaconaat en hoe mooi dat zou kunnen zijn. Dat vinden we een groot gemis, dus schetsen we in het tweede hoofdstuk Bijbelse vergezichten over diaconaat. We kijken vanuit vijf perspectieven naar Christus’ gemeente en werken die kort uit. Dán blijkt dat drie van die vijf ronduit diaconaal zijn: diaconaat is dus breder dan collectezakken, geld en barmhartigheid. Er is zelfs een perspectief dat in veel protestants-christelijke kerken onderbelicht is of is geweest: sociale gerechtigheid en zorg voor de schepping. Daarover lees je meer in het derde hoofdstuk. Over hoe een scheve verdeling van grondstoffen, andere middelen en welvaart in onze samenleving leidt tot puur onrecht – en wat wij daarmee te maken hebben.

Om te voorkomen dat je nu verdrinkt in een veelheid van uitdagingen, gunnen we je adempauze in het vierde hoofdstuk. We hebben dit ‘Realistisch diaconaat’ genoemd. In Matteüs 25:14-30 lees

je de gelijkenis over een man die op reis gaat en zijn geld verdeelt onder drie dienaren. Als je kijkt wat hij zegt als hij terug is, dan beloont hij twee dienaren vooral vanwege hun trouw en betrouwbaarheid... niet omdat ze hun targets wel of niet gehaald zouden hebben. Zo geloven wij dat je niet hoeft te verdrinken in het leed van de wereld, je stad, dorp of buurt – maar dat je verstandig op een rij mag zetten wat je diaconale aandacht zou kunnen vragen, en welke keuzes passen bij jullie capaciteiten. Capaciteiten in dubbele betekenis: je kwaliteiten en de omvang daarvan.

Wij – Derk Jan en Hayo – waren ooit op weg voor een cursusavond voor diakenen. We reden ergens verkeerd en voor we het wisten reden we door de rosse buurt van die stad. Net één afslag te vroeg linksaf gegaan. Aangekomen op de locatie staken we van wal en openden we de sessie met Lucas 10, het verhaal van de barmhartige Samaritaan. Eén van de aanwezige diakenen vond dat maar een lastig verhaal: ‘Want’ zo zei hij: ‘die Samaritaan had het maar makkelijk... Die gewonde man lag gewoon voor hen op de weg. Waar vinden wij nou nood?’ Omdat je het pas ziet als je het doorhebt, leggen we je in het vijfde hoofdstuk uit hoe je een analyse van je buurt, wijk, dorp of stad kunt maken – om diaconale thema’s op een rij te zetten. Binnen en buiten je gemeente.

Misschien herken je het wel: je rijdt auto en kijkt net iets te lang naar rechts wat je daar nu eigenlijk ziet. Voordat je het weet, rijdt je de berm in of rijdt je een fietser van de sokken. Waar je naar kijkt, daar ga je naartoe. Kijk je naar collectezakken en geld ophalen? Dan zal dat je diaconaat worden en dan ontdek je dat er eigenlijk geen diaconaal verhaal is. Wil je je laten inspireren door Bijbelse vergezichten voor diaconaat (eigenlijk: voor gemeente-zijn!)? Dan kan zo’n vergezicht je helpen als visie: waar je naar kijkt, is dan een punt op de horizon. Die geeft de richting aan waar jullie je als diakenen in willen ontwikkelen. Maar ja, omdat je in gepraat niet kunt wonen, vraagt ook een visie om heldere en realistische keuzes. Dit eerste deel laat je zien hoe je hieraan vorm en inhoud kunt geven – besluiten nemen die passen bij je gemeente, haar context en jullie mogelijkheden. Wijsheid daarbij.

1 Diaconaat: de praktijk

'Afgelopen zondag ben ik bevestigd als diaken. Om eerlijk te zijn weet ik niet zo goed waar ik precies ja op heb gezegd. Tuurlijk, in het bevestigingsformulier wordt daar wel wat over gezegd. Maar wat dat nu in de praktijk betekent, dat heeft niemand me nog kunnen vertellen. En als ik eerlijk ben, wat zie je nou eigenlijk van wat de diaconie allemaal doet? Maar goed, ik had niet echt een reden om nee te zeggen. Dus we gaan het wel zien.'

(Gerritjan, 28 jaar)

Introductie

Gefeliciteerd! Als je dit boek leest, is de kans groot dat je diaken bent geworden. Wij denken dat je daarmee een geweldig mooie taak hebt gekregen. De kans bestaat dat je zelf nog niet echt een goed idee hebt waar je aan begonnen bent. Vaak is de diaconie en wat ze doet niet zo zichtbaar; helemaal nu in veel kerken de collecte digitaal plaatsvindt. Het zou ook best kunnen dat je zelf nog nooit een diaken op bezoek hebt gehad. Dus ja, niet zo vreemd dat je nog niet echt een idee hebt waar je aan bent begonnen. Met dit handboek helpen we je graag op weg.

Diaconale uitdagingen in de kerk

Veel kerken hebben een diaconie, een commissie of een werkgroep die zich bezighoudt met wat we diaconaat noemen. We komen nog uitgebreider stil te staan bij wat we met diaconaat bedoelen, maar voor nu houden we het even op het helpen van een medemens in nood. Het is geweldig om te zien dat er door al die kerken heen mannen en vrouwen zijn die zich inzetten in en vanuit hun kerk en die hun tijd en gaven beschikbaar stellen voor iets dat groter is dan henzelf! Dat is iets om blij mee te zijn.

Tegelijk zien we ook in kerken, net als in de rest van de samenleving, dat mensen veel minder snel hun commitment geven voor langdurige taken in de kerk. Een korte inzet via bijvoorbeeld een zaterdagochtend klussen met Stichting Present is prima, maar drie jaar diaken zijn liever niet. Steeds vaker zitten kerken daardoor met vacatures voor ouderlingen en ook voor diakenen.

Daarnaast zien we in de praktijk vaak dat diakenen jong zijn. Deze jonge diakenen hebben vaak ook een jong gezin met opgroeiende kinderen. Dat jonge gezinsleven combineren ze vaak met een loopbaan die nog in de opbouwfase zit. Ze zijn van goede wil, maar vanwege een drukke levensfase moeten ze hun tijd en energie verdelen. De drukte van het dagelijks leven kan ervoor zorgen dat diaconale taken op de achtergrond raken. Dan is het heel verleidelijk om maar gewoon op de rijdende trein te stappen en te doen wat anderen voor hen ook deden.

Oudere diakenen stappen makkelijker op de trein. Zij kunnen terugvallen op een stuk ervaring. Dat kan een voordeel zijn, maar draagt ook een risico met zich mee. De samenleving en de kerk zijn veranderd en dat vraagt een andere invulling en aanpak van het diaconale werk. Je kunt niet zomaar blijven doen wat je altijd deed. Dat helpt het diaconaat lang niet altijd verder.

In toenemende mate wordt in onze kerken alleen nog bezoekwerk door diakenen gedaan wanneer er problemen zijn. Wanneer heb je zelf voor het laatst een diaken op bezoek gehad? Omdat er vaak niets voor het huisbezoek in de plaats komt, blijft het werk van de diaconie voor veel gemeenteleden onbekend.

Dat probleem wordt verder versterkt doordat in de praktijk in menig kerk een robuust inwerkprogramma ontbreekt, waarin nieuwe diakenen kennismaken met het werk, de werkwijze, de visie en de plannen van de diaconie. Wellicht komt dit omdat in de praktijk vaak een visie en concrete plannen ontbreken? De trein rijdt wel, maar niemand weet eigenlijk waarnaartoe en via welke route. Dat maakt het werk van de diaconie reactief en het ontbreken van een duidelijk doel demotiveert en vermindert de betrokkenheid.

Het ontbreken van een diaconaal verhaal

Een diaconie in het zuiden van het land organiseerde met het oog op het werven van nieuwe diakenen een introductieavond voor potentieel geïnteresseerde gemeenteleden. De avond werd goed bezocht. Maar toen de vraag werd gesteld wat het werk van de diaken inhield en waar de diaconie precies voor stond, viel het stil. De diaconie kon niet een duidelijk antwoord geven. Ze hadden geen verhaal te vertellen! Van het potentiële enthousiasme onder de gemeenteleden bleef weinig over.

Misschien heb je wel eens van storytelling gehoord. Dit begrip hoor je de laatste jaren steeds vaker. Storytelling is dé manier om jouw boodschap over te brengen. Op menige website en in menig boek lees je hoe je je visie, idee of boodschap altijd moet verpakken in een verhaal. Verhalen inspireren. Ze zetten in beweging. We zien in de praktijk maar weinig diaconieën met zo'n 'verhaal'. Het diaconale werk wordt in de praktijk vaak ingevuld vanuit hoe we het altijd hebben gedaan. En dat is jammer en wat ons betreft onnodig. Want als diaconie heb je een geweldig verhaal waarmee je de gemeente en de samenleving in kunt.

Niet zichtbaar

Als een verhaal ontbreekt, dan maakt dat de diaconie in de praktijk minder zichtbaar. En zo zichtbaar is de diaconie al niet. Voor corona werd in veel kerken nog door diakenen gecollecteerd. Daardoor kwamen de diakenen in elk geval fysiek nog even in beeld. Mede hierdoor zijn veel kerken overgegaan naar vooral digitaal collecteren. Daarmee wordt de diaconie nog minder zichtbaar.

Veel van het werk van de diaconie wordt in stilte gedaan. Immers, laat uw rechterhand niet weten wat uw linkerhand doet, zegt Jezus. Je moet dus vooral niet te koop lopen met het goede werk dat je doet. Bovendien hebben we te maken met privacy. Dat laatste is inderdaad van belang. Tegelijk valt er van alles te vertellen over het werk van de diaconie en het belang ervan, zonder dat het borstklopperij wordt en zonder dat privacyrichtlijnen in gevaar komen.

In een apart hoofdstuk over communicatie komen we hier uitgebreid op terug.

Daarnaast hebben we de indruk dat gemeenteleden zelden via een preek worden gestimuleerd om het geloof praktisch handen en voeten te geven, bijvoorbeeld in het omzien naar zieken of eenzamen. Denk ook aan gastvrij zijn en gul geven van je tijd en je geld. Wanneer werd jij voor het laatst opgeroepen tot zo'n diaconale levenshouding? Een waarneming die regelmatig in contacten met diakenen wordt bevestigd. Op zijn minst een gemiste kans!

Het resultaat is dat het voor gemeenteleden lang niet altijd duidelijk is wat er vanuit deze groep gebeurt en waar ze zich op richten. Het beeld kan zomaar bestaan dat diakenen vooral met geld te maken hebben en met de kerstattenties voor ouderen in de gemeente. Misschien herken je dat zelf ook wel. Dat is jammer!

Ondertussen voel je waarschijnlijk wel aan dat diaconaat niet pas begint nu jij diaken bent geworden. Waar de kerk is, daar is diaconaat. Zo is het altijd al geweest. Door de eeuwen heen zetten volgelingen van Jezus zich in voor hun naaste. Ook in jouw gemeente doen gemeenteleden al van alles: ze helpen bij de voedselbank, zetten zich in als schuldhulpmaatje, zorgen voor een zieke buurvrouw, prikken afval of geven taallessen. Op allerlei manieren zien ze om naar hun naaste. Geweldig om te zien dat God daarin al veel geeft.

Diaconale uitdagingen in de samenleving

In de huidige Nederlandse samenleving, waar de overheid zich steeds verder terugtrekt en de rol van religie aan invloed verliest, staan kerken voor aanzienlijke diaconale uitdagingen. De diaconie richt zich op de zorg voor de naaste en het bevorderen van sociale rechtvaardigheid en wordt in deze context steeds belangrijker. We noemen hieronder drie belangrijke uitdagingen die kerken en hun diaconieën momenteel tegenkomen.

1 Armoede en sociale uitsluiting

Armoede blijft een dringende diaconale uitdaging. Ondanks economische groei in veel landen leven wereldwijd miljoenen mensen nog steeds in grote armoede. Dat betekent dat ze moeten rond-

komen van minder dan twee euro per dag! Daardoor hebben ze geen toegang tot veilig drinkwater, niet voldoende te eten hebben en zeer beperkte toegang tot onderwijs en gezondheidszorg. Ook in Nederland leeft een grote groep mensen langdurig in armoede of heeft moeite om rond te komen. Sociale uitsluiting, zoals discriminatie en marginalisatie van etnische minderheden, vluchtelingen of mensen met een beperking, vergroot de kloof en zorgt ervoor dat deze mensen minder kansen hebben om mee te doen in de samenleving.

De overheid heeft, door bezuinigingen en een terugtrekkende rol, minder financiële middelen beschikbaar gesteld voor sociale voorzieningen. Dit creëert een leemte die kerken kunnen opvullen. Diaconieën kunnen een belangrijke rol spelen in het ondersteunen van kwetsbare groepen. Ze kunnen initiatieven starten of ondersteunen die niet alleen zijn gericht op het bieden van materiële hulp, maar ook op het creëren van een gemeenschap waar mensen zich gesteund en gewaardeerd voelen. Diaconieën kunnen daarnaast pleitbezorgers zijn voor sociale rechtvaardigheid, door aandacht te vragen voor de situatie van kwetsbare groepen en beleidsveranderingen te stimuleren. Daarbij zien we in steeds meer dorpen en steden samenwerking op plaatselijk niveau.

2 Psychische gezondheid en eenzaamheid

De mentale gezondheid van individuen is een groeiend probleem, vooral na de coronapandemie. Velen ervaren psychische problemen zoals depressie, angst of burn-out, en eenzaamheid is wijdverspreid. Deze kwesties kunnen leiden tot sociale isolatie en het gevoel van zinloosheid. Daar ligt een grote diaconale uitdaging voor kerken. Het bieden van emotionele steun, geestelijke begeleiding en het creëren van inclusieve netwerken van zorg zijn belangrijke antwoorden op deze uitdaging. Kerken kunnen bijvoorbeeld laagdrempelige ontmoetingsplaatsen bieden waar mensen zich welkom en gezien voelen. Door geestelijke begeleiding, praktische ondersteuning en vooral een luisterend oor te bieden, kunnen kerken een belangrijke rol spelen in het herstel van deze mensen.

Daarnaast kan de diaconie zich inzetten voor belangenbehartiging. Het is van belang dat kerken niet alleen hulp bieden, maar

ook pleiten voor betere omstandigheden voor deze kwetsbare groepen. Dit kan door samenwerkingen met andere organisaties en door het voeren van gesprekken met beleidsmakers.

3 Klimaatverandering en milieuverantwoordelijkheid

De ecologische crisis is niet alleen een milieukwestie, maar heeft ook een diep diaconale dimensie. Het betreft niet alleen de bescherming van de aarde, maar ook de zorg voor kwetsbare mensen en gemeenschappen die het zwaarst worden getroffen door de gevolgen van milieuverandering. Klimaatverandering heeft wereldwijde gevolgen, maar de impact is niet gelijk verdeeld. Degenen die al in armoede leven, hebben beperkte middelen om zich aan te passen aan extreme weersomstandigheden zoals overstromingen, droogtes, hittegolven en stormen. Dit leidt tot verlies van levensonderhoud (bijvoorbeeld door mislukte oogsten), verlies van huisvesting door natuurrampen en de versterking van gemeenschappen.

Het bevorderen van duurzaamheid, het bieden van noodhulp na natuurrampen, het ondersteunen van gemeenschappen die lijden onder de effecten van klimaatverandering en stimuleren tot en ondersteunen van milieuvriendelijke initiatieven zijn cruciaal om zowel de schepping te beschermen als de sociale rechtvaardigheid te waarborgen. Het diaconale begrip 'rentmeesterschap' biedt een spirituele motivatie voor diaconaal werk dat gericht is op het herstel en het behoud van Gods goede schepping.

Wat betekent dit voor de diaconieën?

Diaconieën in kerken staan voor de uitdaging om zich aan te passen aan deze veranderende omstandigheden. Ze moeten hun rol herdefiniëren en zich meer richten op de bredere sociale context waarin zij opereren. Dit betekent dat diaconieën niet alleen traditionele hulpverlening moeten bieden, maar ook een proactieve houding moeten aannemen in het signaleren van sociale problemen en het mobiliseren van de gemeenschap.

Diaconieën kunnen niet alleen een zorgende rol vervullen, maar ook een verbindende factor zijn in de gemeenschap. Het bevorderen van dialoog en samenwerking met andere organisaties is

essentieel. Dit vraagt om een proactieve houding en het aangaan van nieuwe samenwerkingsverbanden.

Daarnaast is het belangrijk dat diaconieën zich richten op bewustwording en toerusting binnen hun gemeenschappen. Door mensen te informeren over sociale vraagstukken en hen aan te moedigen om zich in te zetten, kunnen diaconieën een actieve rol spelen in het bevorderen van een zorgzame en rechtvaardige samenleving.

Conclusie

De diaconale uitdagingen voor kerken in Nederland zijn groot, vooral in een tijd waarin de overheid zich terugtrekt en de plek van religie krimpt. Toch biedt deze situatie ook kansen voor kerken om opnieuw hun rol in de samenleving te definiëren. Door in te spelen op armoede, zorg voor kwetsbare groepen en gemeenschapsvorming kunnen diaconieën een wezenlijke bijdrage leveren aan de bloei van de samenleving. Het is aan hen om niet alleen te reageren op de veranderingen, maar ook om actief de toekomst van het diaconaat vorm te geven.

VERWERKINGSVRAGEN

- We zien in de praktijk maar weinig diaconieën met een verhaal. Herken je dat voor jouw diaconie? Wat zou het verhaal van jouw diaconie kunnen zijn?
- Het ontbreken van een duidelijk doel demotiveert en vermindert de betrokkenheid. Heeft jouw diaconie een duidelijk doel? En wat betekent dat voor jou persoonlijk?
- Voor welke diaconale uitdaging loop jij het meeste warm? Wat maakt dat je juist daar warm voor loopt?
- Welk doel is in jouw gemeente het meest onderbelicht? Hoe zouden jullie daarin kunnen groeien?

2 Diaconaat: Bijbels ideaal

In de inleiding op dit handboek lees je in elke alinea meerdere keren de begrippen diaconaat, diakenen of diaconie. We hebben al wel kort geschetst wat diaconie ongeveer is, maar zijn daar nog niet dieper op in gegaan. Als je wilt begrijpen wat diaconaat in jouw plaats en tijd kan betekenen, kun je het beste maar op zoek gaan naar de wortels ervan. Die lees je in dit hoofdstuk – we noemen ze een Bijbels ideaal.

Uit het vorige hoofdstuk mag duidelijk geworden zijn dat velen bij diaconaat aan collectezakken denken. Dat past voor hen bij armoede, geld, gemeenteleden ondersteunen en dat is dan diaconaat. Desgevraagd blijken diakenen nauwelijks een verhaal te hebben over hoe zij diaconaat zien.

Inderdaad, collecteren voor geld maakt daar deel vanuit, maar diaconaat is meer dan dat. We kijken daarom eerst maar eens wanneer diaconaat voor het eerst opduikt en met welk doel. Een beetje theologische achtergrond helpt in het ontwikkelen van je visie op diaconaat binnen en vanuit de gemeente. Je leest hoe in de afgelopen decennia diaconaat en missiologie (zending of evangelisatie) verstrengeld zijn geraakt. Je ziet begrippen als *Missio Dei*, *Integral Mission*, koninkrijk van God en *Five Marks of Mission*. Misschien is dit nog geen gesneden koek in jouw gemeente, maar de inzichten helpen je in het doordenken van de rol van diakenen in jullie gemeente.

Wat is diaconaat?

We beginnen bij de afkomst van het begrip *diaconia*. In het gewone Griekse taalgebruik was een *diakonos* een huisbediende, iemand die jou aan tafel bedient. Dus niet iemand die hoog op de maatschappelijke ladder staat. Des te opvallender dat Jezus zegt: ‘Want

ook de Mensenzoon is niet gekomen om *gediakend* te worden, maar om te *diakenen* en zijn leven te geven als losgeld voor velen' (Marc. 10:45. De NBV21 schrijft 'gediend' en 'dienen'). Zo neemt Jezus als eerste een positie in van iemand die dient – om anderen het leven te geven. Het hele Nieuwe Testament werkt deze positie verder uit: wie Jezus Christus volgt, is iemand die dient. Dát typeert dan de basishouding van zijn volgelingen, kijk in Handelingen 2:44-47:

Allen die tot geloof kwamen, bleven bijeen en hadden alles gemeenschappelijk. Ze verkochten hun eigendommen en bezittingen en verdeelden de opbrengst onder degenen die iets nodig hadden. Elke dag kwamen ze trouw en eensgezind samen in de tempel, braken het brood bij elkaar thuis en gebruikten hun maaltijden in een geest van eenvoud en vol vreugde. Ze loofden God en stonden in de gunst bij het hele volk. De Heer breidde hun aantal dagelijks uit; steeds meer mensen werden gered.

Allen die tot geloof kwamen, bleven bijeen en hadden alles gemeenschappelijk. In het ontstaan van de eerste christelijke gemeente delen gelovigen hun bezittingen en hun leven. In de geschiedenis van de kerk zie je deze basishouding van alle gelovigen zich ontwikkelen. Zo ontstaat diaconaat binnen kerken met als oorsprong het onderling samenleven.

Tegenwoordig volgen we in de diaconiewetenschap de lezing van John Collins. Hij ziet de *diakonos* meer als een minister die intermediair is tussen regering en bevolking. Als je het zo bekijkt, is de diaken intermediair tussen kerk en wereld. Of: tussen verschillende groepen mensen. Een ander perspectief dan dat van de huisbediende, minstens zo inspirerend voor diakenen in de 21^e eeuw.

In lijn met diaconiewetenschap kiezen we een beschrijving die daarbij past. Omdat het één lange zin is, knippen we die op en vullen we die aan vanuit de actualiteit:

Bij diaconaat gaat het om handelen vanuit kerken
(en andere door het evangelie geïnspireerde groepen of bewegingen)
dat gericht is op het voorkómen of verminderen van, en bijstaan in
sociaal-maatschappelijke nood van individuen en van groepen mensen,
op het scheppen van rechtvaardige verhoudingen
en op het zorgen voor de schepping.

Hieronder lichten we de verschillende aspecten van diaconaat verder toe.

Handelen vanuit kerken...

...of vanuit instellingen die door het evangelie geïnspireerd zijn. Maar het gaat om handelen, *doen* dus. Soms wordt wel gedacht dat diaconaat de afdeling ‘niet lullen maar poetsen’ is, de praktische poot van de kerk. Zeg maar: ‘de handige harry’s van de club’. Maar dát beeld doet diaconaat ernstig tekort: zoals Jezus zijn plek in de hemel heeft opgegeven en mens is geworden, zo maken zijn volgelingen zijn liefde zichtbaar in hun daden:

‘Broeders en zusters, wat heeft het voor zin als iemand zegt te geloven, maar hij handelt er niet naar? Zou dat geloof hem soms kunnen redden? Als een broeder of zuster nauwelijks kleren heeft en elke dag eten tekortkomt, en een van u zegt dan: ‘Het ga je goed! Kleet je warm en eet smakelijk!’ zonder de ander te voorzien van de eerste levensbehoeften – wat heeft dat voor zin? Zo is het ook met geloof: als het zich niet daadwerkelijk bewijst, is het dood.’ (Jac. 2:14-17, zie ook 1 Joh. 3:11 e.v.).

In onze daden bewijst zich ons geloof, zegt Jakobus. Johannes gebruikt zelfs het woord *waarachtig*. Diaconaat is dus niet alleen voor praktische mensen, maar voor gelovigen!

Dat gold altijd al en geldt zeker ook onze postmoderne en post-christelijke samenleving. Mensen zitten niet meer te wachten op grote verhalen. Om hen te bereiken moet je niet het goede nieuws brengen, maar moet je het zijn. Vanuit onze definitie van diaconaat

zullen kerkelijke gemeenten hun leden faciliteren (onderwijzen, in staat stellen – toerusten dus) om hun geloof in de praktijk handen en voeten te geven.

...in woord en daad

Verkondigen en handelen: de relatie tussen die twee is niet altijd een gelukkige geweest. Verkondigen? Dat deden zendelingen. In zendings- of missionair werk heeft de nadruk namelijk lang gelegen op verkondigingen, het Woord brengen. De verbinding tussen verkondigen en handelen heeft een sterke impuls gekregen door het denkwerk van René Padilla, een Latijns-Amerikaanse filosoof en theoloog. Hij ontdekte hoe weinig antwoorden en betekenis het christelijk geloof heeft op vragen in de Latijns-Amerikaanse context van marxistische revoluties, militaire staatsgrepen, onderdrukkende regimes, explosieve bevolkingsgroei en sterke verstedelijking. Het protestants-christelijk geloof ging wel over individuele, verticale verlossing maar zweeg over sociale dimensies en horizontale kwesties – sociale actie ontbrak. Padilla verbond verticale verlossing aan horizontale betrokkenheid in de term *Integral Mission* – integrale missie. We lichten beide begrippen toe.

Missie

Bij missie mag je echt denken aan zending en evangelieverkondiging: God vergeeft zonden. Hij belooft eeuwig leven. Dat is vast en zeker voor wie gelooft. Tegelijk is dat te beperkt: het goede nieuws is dat God de gevolgen van de zonde op *alle* terreinen van het leven ongedaan zal maken! Hij herstelt alle gebroken relaties. De relatie tussen mensen en Hemzelf, tussen mensen onderling en met de schepping. Herstel ook op alle gebieden van het leven: geestelijk, sociaal, etnisch, economisch.

In de theologie spreken we van de *Missio Dei*: het heilsplan dat de drie-enige God heeft uitgedacht. Vanuit Gods liefde voor zijn hele schepping is God bezig om die hele schepping te redden. Het sleutelwoord daarin is zending (missie): God de Zoon is door de Vader gezonden en door de Geest toegerust om het heilsplan in gang te zetten en te volbrengen. Het doel daarvan is het herstellen van Gods plan Zich een koninkrijk te vestigen. Dat is dan ook wat je

Jezus steeds hoort vertellen in de evangeliën: het koninkrijk van Gods is nabij gekomen! Bij de komst van dát koninkrijk schakelt God ons als Jezus' volgelingen in, zodat juist onder hen je al iets van dat nieuwe leven zou mogen zien... al in het hier en nu.

Integraal

Gods koninkrijk is niet alleen individueel, in die zin dat het om jij en ik gaat. Het is ook niet alleen maar verticaal, in de zin dat de relatie tussen God en ons wordt hersteld. Het is veel meer: dat koninkrijk is integraal, allesomvattend. Holistisch. Nadat Padilla *Mission* als *Integral* heeft gedefinieerd, is dit later uitgewerkt in vijf aspecten: the Five Marks of Mission. En opnieuw, missie is hier niet wat wij doen, maar wat God in gang zet en doet. Dit zijn de vijf aspecten:

- het goede nieuws bekend maken
- mensen tot discipelen maken
- barmhartig omzien naar mensen die geen helper hebben
- streven naar recht en gerechtigheid
- zorgen voor de schepping

Handelen vanuit kerken...

Vanwege dit integrale aspect van het koninkrijk van God kiezen we voor een definitie die begint met handelen vanuit kerken – of vanuit instellingen die door het evangelie zijn geïnspireerd. Want hoe kun je Christus' liefde zichtbaar maken, als je die niet hebt ontvangen en daar niet vanuit leeft? Geen volgeling van Hem zelf bent? Daarom noemde iemand Christus' gemeente eens zowel boodschapper als boodschap. Boodschapper: het verkondigen van evangelie, goed nieuws. Boodschap: dit goede nieuws ook in de praktijk van het dagelijks leven laten zien – als een voorproefje van hoe het straks zal zijn, ooit. Over de eerste christelijke gemeente in Handelingen 2 lezen we: 'Zij stonden in de gunst van het hele volk.' Daar zien we de taak van kerken: het goede nieuws bekend maken, mensen tot discipelen maken, barmhartig omzien naar mensen die geen helper hebben, streven naar recht en gerechtigheid en zorgen voor de schepping.

Sociaal-maatschappelijke nood

Kort gezegd is sociaal-maatschappelijke nood: nood die mensen bedreigt in hun bestaan. Dat kan zich individueel voordoen bij leden van je gemeente of bij mensen in de omgeving daarvan. Het kan ook om groepen mensen gaan, binnen of buiten je omgeving. In dit handboek besteden we aandacht aan alle soorten nood. We doen dat om je als diaken te helpen ook dan dienstbaar te zijn. Denk aan armoede, eenzaamheid, relatie- of opvoedingsproblematiek, leven met een beperking of met een verslaving. Ziekte, achteruitgang, sterven en (mantel)zorg. Verkeerde keuzes die leiden tot gevangenisstraf.

Van oudsher is voor kerken Matteüs 25:31-46 leidend geweest om sociaal-maatschappelijke nood te begrijpen. Heel Matteüs 25 schetst hoe het zal zijn in het koninkrijk van de hemel. Wat je leest in vers 35 en 36 is in de geschiedenis ‘de werken van barmhartigheid’ genoemd: mensen met honger eten geven, mensen met dorst drinken geven en de naakten kleden. Vreemdelingen opnemen in je midden en zieken en gevangen bezoeken. Later in de kerkgeschiedenis is het begraven van doden toegevoegd – niet alleen in Bijbeluitleg, vooral ook als praktijk. Zeven werken van barmhartigheid, waarin christelijke gemeenten zich lieten kennen.

Een andere bron om sociaal-maatschappelijke nood te begrijpen is Lucas 10:25-37. Dat is de gelijkenis die begint met: ‘Meester, wat moet ik doen om deel te krijgen aan het eeuwige leven?’

Verrassend is dat Jezus dan een gelijkenis vertelt – en niet met een uitleg van het juiste geloof komt – die uitloopt op de vraag: Wie is de naaste geworden van het slachtoffer? De man die barmhartigheid heeft betoond. Doet u dan voortaan net zo! Zo wordt diaconaat niet alleen helpen waar geen helper is, maar wordt deze dienstbare opstelling antwoord op de vraag wat je moet doen om het eeuwige leven te krijgen. Eeuwig leven is dus niet een kwestie van ‘lid zijn van de juiste club’, het gaat hier vooral om ‘naaste worden van wie dat nodig heeft’.

Rechtvaardige verhoudingen

Soms is dat niet genoeg: helpen waar geen helper is. Dat doet zich vooral voor als mensen – in of buiten je gemeente – lijden onder

onrecht. Als maatschappelijke processen en systemen mensen over de rand duwen en in armoede storten. Als handelen van de overheid diep ingrijpt op het leven van mensen en een bedreiging wordt. Denk aan de behandeling van vreemdelingen en asielzoekers. Ouders die slachtoffer geworden zijn van de kinderopvang-toeslagaffaire. Het optreden van de overheid bij aardbevingsschade door gaswinning. Aanvraagprocedures bij de burgerlijke gemeente die zo ingewikkeld zijn, dat je gestudeerd moet hebben om die te doorlopen.

Als een overheid burgers benadert vanuit achterdocht en wantrouwen, is barmhartigheid betonen in individuele situaties goed. Noodzakelijk zelfs. Daarnaast is het soms ook nodig op te staan als diaconie om je stem te lenen aan gedupeerden om verhoudingen recht te zetten. Bijdragen aan rechtvaardige verhoudingen: lokaal, landelijk of internationaal. Niet voor niets dacht Padilla: preken is mooi, maar wat ga je nu doen om iets te veranderen?

Zorgen voor de schepping

De definitie van diaconaat had oorspronkelijk niet het aspect ‘zorgen voor de schepping’. We ontleen dit aspect aan de Five Marks of Mission. ‘Wij weten’ weliswaar ‘dat de hele schepping nog altijd als in barensweeën zucht en lijdt’ (Rom. 8:22), in de protestantse wereld van kerken en theologie is zorgen voor de schepping er maar bekaaid vanaf gekomen. Terwijl het in de Missio Dei gaat om Gods liefde voor de hele schepping, is in Nederland het eerste groene theologische boek pas in 2019 verschenen. Zorgen voor de schepping gaat allereerst om liefde voor de aarde en je naasten. Daarna gaat het om persoonlijke keuzes als consuminderen en duurzame levensstijl. Ten slotte ook om het onderwijs in de gemeente dat haar leden daartoe oproept. Zorgen voor de schepping kwam ‘vroeger’ ook tot uiting in het begrip rentmeesterschap: het beheren, bewaren en verzorgen van...

Ben je er nog?

Een pas op de plaats. Vanuit een definitie van diaconaat heb je kunnen zien ons geloof pas echt waar is als we dit vertalen in daden, vertalen in ons handelen. Niet alléén voor de ‘handige harry’s’ van

de gemeente, maar voor alle gelovige leden van de gemeente. Zo wordt iets zichtbaar van het koninkrijk van God doordat het evangelie mensenlevens verandert, ook dat van jou en mij. Dat is het doel van de Missio Dei: God ruimt de gebrokenheid op, herstelt het vestigen van zijn koninkrijk en schakelt ons daarbij in. Dan is het belangrijk om niet eenzijdig te handelen, maar integraal. Dat vraagt om samenwerking in de gemeente. Want het goede nieuws bekendmaken, dat doet meestal de voorganger. Mensen tot discipelen vormen doen de voorganger, oudsten en diakenen. Pas dan komt barmhartigheid, gerechtigheid en aandacht voor de schepping.

Wat diaconaat in praktische zin is, hangt af van verschillende factoren. Denk aan de omvang en geografische ligging van je gemeente, de christelijke traditie waar je gemeente in staat en de levensfase van je gemeente – dat alles bepaalt je rol als diaken. Ook die van gemeenteleden, want bekeken vanuit de oorsprong van de christengemeente was de gemeente diaconaal...

VERWERKINGSVRAGEN

- René Padilla ontdekte hoe weinig antwoorden en betekenis het evangelie heeft voor de context in Latijns-Amerika, sociale actie ontbreekt. Welke betekenis heeft het evangelie voor de context van de gemeente die jij dient of gaat dienen?
- Wij vinden diaconie véél meer dan 'de praktische poot' van de gemeente: in onze daden bewijst zich de waarachtigheid van ons geloof. Hoe past dit bij jullie visie op diaconaat?
- De Five Marks of Mission verbinden vijf aspecten van gemeente-zijn logisch aan elkaar. Welke van deze vijf krijgt of krijgen aandacht in jullie gemeente? Welke niet? Werken jullie integraal? Of verdedigt iedereen zijn of haar eilandjes?
- Barmhartigheid en gerechtigheid. Waar ligt bij in jullie gemeente de nadruk: barmhartigheid? Gerechtigheid? Voor eigen leden? Voor mensen buiten de gemeente?
- Integraal werken doe je niet alleen, maar als gemeente samen. Wat zou je als diaken nu prioriteit willen geven in de vormgeving van diaconaat in jullie gemeente?

Meer lezen

- Als je makkelijk Engels leest, zoek dan Padilla's boek op: René Padilla, *The Local Church, Agent of Transformation. An Ecclesiology for Integral Mission* (2004). Bijzonder leesbaar boek over de lokale kerk en haar aandeel in Gods koninkrijk.
- Over het koninkrijk van God: Tom Wright, *Goede Vrijdag. De dag dat de revolutie begon* (2018). Christenen denken vaak dat het lijden en sterven van Jezus gaat om vergeving van hun zonden. Paulus en de andere apostelen nodigen ons uit deelnemer te worden in een revolutionaire beweging die begon op een goede vrijdag op een heuvel vlak buiten Jeruzalem. Ook goed voor diakenen!
- *Wakker in Gods wereld*. Als je heel praktisch wilt lezen over hoe je gemeente kunt groeien in deelname aan Gods koninkrijk, lees dan: Jack Barentsen en Oeds Blok, *Wakker in Gods Wereld. Kerk-zijn in de 21^e eeuw* (2024).
- Over de Five Marks of Mission: Petra de Jong-Heins 'Actuele missionaire uitdagingen voor de kerk' in Petra de Jong-Heins, Bert Roor, Jan van 't Spijker en Willem van 't Spijker (red.) (2023) *Betrokken in Gods missie. Basisboek Missiologie*. Utrecht: KokBoeken-centrum. Pag. 181-193.
- Over zorgen voor de schepping: Trees van Montfoort, *Groene theologie* (2019).

Tip

Onze indruk is dat de aandacht voor recht en gerechtigheid in veel gemeenten dun is. Het Micha-netwerk heeft daarvoor een Micha Cursus gemaakt: 'Er is jou, mens, gezegd wat goed is, je weet wat de HEER van je wil: niets anders dan recht te doen, trouw te betrachten en nederig de weg te gaan van je God' (Micha 6:8), die gaat over goed en recht doen.

De Micha Cursus is een serie van zeven bijeenkomsten waarin je ontdekt hoe waardevol het is te groeien in jouw betrokkenheid op mensen dichtbij en veraf en op de schepping met haar vele rijkdommen. Het doet ertoe wat jij doet. Voor wie in de eigen gemeente of samen met anderen een cursus wil organiseren, is het nodig een instructieavond te volgen.

Je bent diaken geworden! Dat past bij jou: je hebt hart voor de mensen en je bent een doener. Als diaken ben je de schakel tussen de kerk en de samenleving. Je bent een dienaar van de mensen om je heen. Dit boek helpt jou te ontdekken wie jij bent als diaken, wat jouw plek is in de gemeente en hoe je mensen kan helpen die te maken krijgen met sociaal-maatschappelijke nood. Een prachtige roeping dus, maar ook een flinke taak.

Dit boek heeft een stevige basis in de Bijbel en de theorie van het diaconaat. Het biedt je praktische verhalen en voorbeelden die je mee kunt nemen in jouw eigen praktijk en helpt je met vragen en tips om wat je leest toe te passen in jouw situatie.



De serie *Werken in de kerk* wordt al jarenlang veel gebruikt in allerlei kerken. De boeken gaan over verschillende kanten van kerk-zijn – over de ambten, maar ook over taken die ieder kerklid heeft. Want eigenlijk zijn we allemaal werkers in de kerk.

Elk handboek staat boordevol informatie, inspiratie en adviezen waar je direct mee uit de voeten kunt. Ze zijn geschreven door experts met een schat aan kennis en ervaring.



KerkPunt

kom verder in kerk-zijn



Buijten & Schipperheijn Motief
Amsterdam

ISBN 978-94-6369-294-6



9 789463 692946